

editörler

VIRGINA H. AKSAN
DANIEL GOFFMAN

TİMAS
TİMAS

Erken Modern Osmanlılar

İmparatorluğun Yeniden Yazımı

İÇİNDEKİLER

YAZARLAR / 7

TEŞEKKÜR / 9

GİRİŞ: ERKEN MODERN OSMANLI DÜNYASININ
RESMİNİ ÇİZMEK / 11

Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman / 11

I. BÖLÜM / OSMANLI DÜNYASININ SINIRLARI / 29

1 DÜNYA TARİHİNDEN PİRİ REİS'E ERKEN MODERN
OSMANLI MEKÂNINI TAHAYYÜL ETMEK

Palmira Brummett / 31

II. BÖLÜM / İMPARATORLUĞUN KÖKLERİ / 85

2 RÖNESANS DEVLETLERİYLE MÜZAKERE ETMEK:
OSMANLI İMPARATORLUĞU VE YENİ DİPLOMASİ

Daniel Goffman / 87

3 ENFORMASYON, İDEOLOJİ VE EMPERYAL SİYASETİN
SINIRLARI: OSMANLI-HABSBURG REKABETİ
BAĞLAMINDA OSMANLI BÜYÜK (GRAND) STRATEJİSİ

Gábor Ágoston / 105

4 AKDENİZ'DE OSMANLILAR

Molly Greene / 143

5 KÜÇÜLEN OSMANLI DÜNYASINDA ASKERİ REFORM
VE SINIRLARI 1800-1840

Virginia H. Aksan / 161

III. BÖLÜM / EGEMENLİĞİN UYANIŞI / 183

- 6 OSMANLI NASİHATNAME TÜRLERİ VE MİT
Douglas A. Howard / 185
- 7 TARİH ÜZERİNDEN SİYASET: ERKEN MODERN
OSMANLI TARİHYAZIMI
Baki Tezcan / 223

IV. BÖLÜM / OSMANLI KİMLİĞİ / 267

- 8 OSMANLI MAHKEMESİ'NİN İÇİNDEN:
DEVLET VE DİNİN KESİŞİMİNDE BÖLGESEL HUKUK
Najwa Al-Qattan / 269
- 9 MADDİ DÜNYA: İDEOLOJİLER VE SIRADAN ŞEYLER
Leslie Peirce / 285
- 10 KENTİN GAİPTEN GELEN SESLERİ: İSTANBUL'UN
OSMANLI-MÜSLÜMAN MEZAR TAŞLARINDA KİMLİK,
STATÜ VE SOSYAL STRATEJİLER (1700-1850)
Edhem Eldem / 313
- 11 HAKİKİ MÜSLÜMAN KİMDİR?
ON DOKUZUNCU YÜZYIL BAĞDATI'NDAKİ REFORM
POLEMİKÇİLERİ ARASINDA DIŞLANMA VE KABUL
EDİLME
Dina Rizk Khoury / 343

V. BÖLÜM / İMPARATORLUKTA ESTETİK / 369

- 12 ON SEKİZİNCİ YÜZYIL İSTANBULU'NDA KAMUSAL
MEKÂNLAR VE BAHÇE KÜLTÜRÜ
Shirine Hamadeh / 371

KAYNAKÇA / 415

DİZİN / 465

YAZARLAR

GÁBOR ÁGOSTON: Georgetown Üniversitesi Tarih Bölümü doçenti. *Barut, Top ve Tüfek / Osmanlı İmparatorluğu'nun Askerî Gücü ve Silah Sanayisi* adlı bir kitabı ve Osmanlı, Avrupa ve Macar tarihleri hakkında elliden fazla bilimsel makalesi ve kitap içinde bölüm yazarlığı var.

VIRGINIA H. AKSAN: Ontario McMaster Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı. Yayınları arasında *Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)/ Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı ve Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870* bulunuyor.

PALMIRA BRUMMETT: Tennessee Üniversitesi'nde tarih profesörü ve ordinaryüs profesör. *Osmanlı Denizgücü / Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diplomasi ve İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm, 1908-1911* adlı kitapların yazarı. Mevcut projeleri erken modern dönem Osmanlı mekanının haritalara yansımaları ve gezi edebiyatının retorik ve imgelemi üzerinde odaklanıyor.

EDHEM ELDEM: Boğaziçi Üniversitesi'nde tarih profesörü. Yayınları arasında *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul* (Daniel Goffman ve Bruce Masters ile birlikte), *İstanbul'da Ölüm/Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm Ritüelleri ve 135 Yıllık Bir Hazine/Osmanlı Bankası Arşivinde Tarihten İzler* bulunuyor.

DANIEL GOFFMAN: DePaul Üniversitesi'nde tarih profesörü. *Osmanlı Dünyası ve Avrupa, 1300-1700, Osmanlı İmparatorluğu'nda İngilizler, 1642-1660 ve İzmir ve Levanten Dünya* kitaplarının yazarı.

MOLLY GREENE: Princeton Üniversitesi tarih bölümü ve Helen araştırmaları programında profesör. *A Shared World: Christians and Muslims*

in the Early Modern Mediterranean ve *Catholic Pirates and Greek Merchants: A Maritime History of the Early Modern Mediterranean* kitaplarının yazarı.

SHIRINE HAMADEH: Rice Üniversitesi Sanat Tarihi bölümünde doçent. *Şehr- i Sefa, 18. Yüzyılda İstanbul* adlı bir kitabı var.

DOUGLAS A. HOWARD: Calvin College’da tarih bölümü başkanı ve profesör. *The History of Turkey* adlı kitabın yazarı. Şu an itibariyle Ayn Ali’nin *Kavânin-i Âl-i ‘Osman* adlı eserinin tercüme ve incelemesi üzerine çalışıyor.

DINA KHOURY: George Washington Üniversitesi Tarih ve Uluslararası İlişkiler bölümünde doçent. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Taşra Toplumı- Musul, 1540-1834* adlı bir kitabı ve devlet-taşra ilişkileri, şehir isyanları ve Osmanlı Irak’ının entelektüel tarihi hakkında makaleleri bulunuyor. Modern Irak’ta savaş ve bellek hakkında bir projeye başladı.

LESLIE PEIRCE: New York Üniversitesi Tarih ve Ortadoğu Çalışmaları profesörü. *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınlar* ve *Ahlak Oyunları, 1540-1541 Osmanlı’da Ayntab Mahkemesi ve Toplumsal Cinsiyet* adlı kitapların yazarı. Şu an itibariyle premodern Osmanlı İmparatorluğu’nun kültürel tarihi üzerinde çalışıyor.

NAJWA AL-QATTAN: Los Angeles’taki Loyola Marymount Üniversitesi’nde Ortadoğu Tarihi doçenti. Şu an itibariyle *The Ottoman Empire and the Great War: History and Memory* isimli bir kitabın editörlüğünü yapıyor ve *Archiving Justice at the Ottoman Muslim Court* isimli bir kitap üzerinde çalışıyor.

BAKİ TEZCAN: Kaliforniya Üniversitesi, Davis Kampüsü’nde İslam ve Osmanlı Tarihi doçentidir. *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* adlı kitabın yazarı, *Identity and Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz* ve *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa’at Abou-El-Haj* adlı kitapların ise derleyenlerindedir (bu üç kitaptan ilk ikisinin Türkçeleri 2011’de çıkacak). Şu sıralarda üstünde çalıştığı Osmanlı Tarih yazımı’na dair bir kitabı yakında Timaş tarafından yayınlanacak.

GİRİŞ:

ERKEN MODERN OSMANLI DÜNYASININ RESMİNİ ÇİZMEK

Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman

Tarihsel dönemlendirme her zaman sorunludur. Zorluğun sebebi kısmen şudur ki, dönemlerin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğine karar vermek, her zaman belli bir dönemi veya medeniyeti diğerleri karşısında ayrıcalıklı kılar. Örneğin Rönesans İtalyası üzerine çalışan bir tarihçi dönemin olağanüstü artistik ve entelektüel keşif ve icatlarını vurgulamak için bu “yeniden doğuş”u önceleyen bir Karanlık Çağ’dan bahsedebilir. Buna karşılık Ortaçağ İtalyası hakkında çalışan başka bir tarihçi muhtemelen buna itiraz edecektir, zira onun gözünde bu dönemlendirme gayet zengin ve büyüleyici olduğunu bildiği bir dünyanın küçümsenmesi anlamına gelir. Başka bir deyişle sınırların bu şekilde çizilmesi çoğu zaman bir önceki dönemi alçaltır. Dönemlendirme, ayrıca, çağdaş medeniyetlere de çamur atabilir. Örneğin Avrupa yayılcılığı veya emperyalizmi çağı hakkında çalışan bir tarihçi öyle bir kolonyal Amerika, Asya veya Afrika tablosu çizer ki, bu kıtaların kendi tarihlerini ve içsel ahenklerini göz ardı edebilir. Başka bir deyişle, bu tip dönemlendirmelerde, belli bir zaman ve mekânın öncesinde ve sonrasında ne olduğu ve bu zaman ve mekânı neyin karakterize ettiği konusunda kuşkulu değerlendirmeler gizlidir.

Bunun haricinde, en azından Avrupa yayılcılığı örneğinde, tarihçiler belli bir mekâna ait bir dönemlendirmeyi başka yerlere empoze etmişlerdir. Bu tip aktarmalar genellikle Avrupa’dan yapılmakta ve çoğu zaman “Avrupamerkezci” dünya görüşü denilen

şeyin bir bileşenini oluşturmaktadır. Örneğin Ortaçağ fikrinin kökeni Avrupa tarihçiliğidir. Ne var ki bu fikir klişeleşmiş bir şekilde başka yerlere adapte edilmektedir. Bir Ortaçağ Japonyası veya bir Ortaçağ Ortadoğusu tahayyül etmek, büyük ölçüde müstakil birimler oluşturan bu toplumlara incelemeye, onların kendi koşullarını analiz ederek ve kendi tarih ve dönemlendirmelerini teslim ederek değil, onlarda Avrupa medeniyetinin çeşitli unsurlarını aramakla başlamak demektir. “Feodal” sözcüğünü Avrupa’dan Ortadoğu veya Japon muhitine nakletmek daha da sorunludur. Çünkü bu terim sadece bir dönemi değil, kendine özgü bir yer ve zamanda meydana gelmiş bir sosyal ve politik yapıyı da ifade eder. Bu tip tanımlamaların Japonya ve Ortadoğu’nun kendine özgü dünyalarını anlamamıza yardım mı ettiği, yoksa büyük ölçüde bağımsız bir dünya oluşturan bu halkların zengin tarihlerini, daha yakın zamanda ortaya çıkmış olan Batı Avrupa medeniyetinin yedeğine almamıza mı yol açtığı halen tartışmalı bir konudur.

Dönemlendirmeye ilginç benzer meseleler Osmanlı tarihçiliğini de meşgul etmektedir. Bu açıdan bakıldığında bu kitabın başlığı (*Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*) bile bu tutumun bir örneğidir. İncelemekte olduğumuz dönem Osmanlı Devleti’nin kendisini bilinçli olarak cihan fatihi bir imparatorluk olarak görmeye başladığı tarih olan Bizans İmparatorluğu’nun fethedilmesiyle (1453) açılır ve Osmanlıların bilerek ve isteyerek Batı’ya öykünmeye başladığı Tanzimat’ın ilanı (1839) sona erer. Tarihçiler bu dönemi genellikle “erken modern” veya “premodern” olarak adlandırır. Bu adlandırmalar Batı Avrupa tarihçiliğinden alınmış olmakla kalmaz, bizim modern olarak adlandırdığımız bir kavrama ve döneme ayrıcalıklı bir konum atfettiğinden dolayı teleolojiktir de. Başka bir deyişle bu terminoloji insanda, 1453-1839 arasındaki dönemin incelenmesinin esas nedeninin modern, Batı kaynaklı dünyanın köken ve gelişimini araştırmak olduğu izlenimini uyandırabilir. Bunlar Osmanlıları araştırmak için geçerli ve etkileyici sebeplerdir, ancak bu terminolojiyi kullanan bilim

adamları döneme içkin olan özü ikinci plana itme hatasına düşme riskiyle karşı karşıyadırlar.

Modernlik fikrinin bizzat kendisi Batı kaynaklıdır. Modernlik komplike bir kavram olmasına karşın, genellikle (imparatorluk ve kent devletleri gibi toplumu organize etmenin diğer yollarına karşıt olarak) millî devletlerin ve (cemaat ve benzer kimlik yapılarına karşıt olarak) bireyciliğin yükselişiyle ilişkilendirilmiştir. Gerek millî devlet, gerek bireycilik, gerekse bunlarla ilişkili olan emperyalizm kavramı hep Batı'yla bağlantılıdır. Bu yüzden erken modern veya premodern Osmanlı dünyasıyla ilgili araştırmalar, çoğu zaman, Osmanlı siyasetinde “ulusların” (Yunan, Ermeni, Bulgar, Türk, Arap) ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı, Osmanlı'da birey anlayışının ne zaman gerçekleştiği veya gerçekleşip gerçekleşmediği ve en çok da Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer Avrupa devlet ve toplumlarına ne kadar benzeyip onlardan ne kadar ayrıldığı (bunu onlardan ne kadar aşağı olduğu şeklinde anlayabilirsiniz) gibi sorulara cevap vermeye çalışmıştır.

*Erken Modern Osmanlılar'*daki makaleler çeşitli açılardan bu tartışmaya katkı sunmaktadır. Yazarların bazısı Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli cephelerinde “modernliğe” doğru bir yönelişin işaretlerini aramakta, bazısı da Osmanlı'nın Avrupa ve Akdeniz'i paylaştığı diğer devlet ve toplumlarla benzerlik ve farklılıklarının izini sürmektedir. Bu kitapta Osmanlı kentlerindeki mezarlıklarda, küçük Anadolu kasabalarındaki kadınların eşyalarında ve ekonomik faaliyetlerinde ve Osmanlı payitahtındaki bahçelerde bireye işaret eden ipuçlarıyla ilgili keşiflere yer verdik. Fiziksel ve zihinsel sınırların inşa edilmesi, yeni diplomatik ilişkilerin yaratılması ve iktidarın meşrulaştırılması açısından Osmanlı'yla Avrupa ve Akdeniz dünyaları arasında bağlantılar olduğuna dair kanıtlara sahibiz. Ayrıca Osmanlı yazarlarının anlatımlarında Osmanlı toplumunda yeni bir grup bilincinin yaratıldığına dair göstergeler de bulunmaktadır. Yerli bir geçmiş anlayışını sürdürmenin önemini kavramaya başlayan çıkar gruplarının ortaya çıkması, ilmî söylemin popülerleştirilmesi yoluyla siyasal ideolojiye yaygın olarak

başvurulması ve yeni bir zorunlu askerlik sistemiyle oluşturulmuş bir ordunun inşa edilmesi de Osmanlı'nın “modern” olana yönelişinin bir parçasıdır.

Edhem Eldem'in gösterdiği gibi, bizzat ölümler bile, Osmanlı'nın premodern bir toplum anlayışından bu daha modern toplum anlayışına yönelişinin bir yönünü gözler önüne serebilirler. Örneğin 1700–1850 döneminde İstanbul ve diğer kent merkezlerindeki Osmanlı kabristanlarında bulunan mezar taşı kitabelerinde, bireylerin bilinçli olarak kendilerine özgü bir kişilik ileri sürme çabalarını görmek mümkündür. Bu göstergelerin en çarpıcılarından biri, ölmüş kişinin, nispeten silik bir baba yerine önde gelen bir aile üyesiyle (bu kişi bir amca veya dayı da olabilir, daha uzak bir akraba da) ilişkilendirilmesidir. Bu tip kitabeler, ölmüş kişiyi daha mütevazı bir ebeveynle değil de göze çarpan ve tarihsel olarak önemli bir kişiyle ilişkilendirerek, onun hatırasını ve şahsiyetini korumayı amaçlayan bilinçli bir çabayı ifade etmektedir.

Leslie Peirce ve Shirine Hamadeh'in göstermiş olduğu gibi, erken modern Osmanlı İmparatorluğu'nda diriler kadar ölümler, erkekler kadar kadınlar da kendi bireysellikleri üzerinde durmaya başlamışlardı. Kadınlar, şüphesiz özel alanda, uzun zamandan beri kendi servet ve şahsiyetlerini sergilemekteydi. Hatta (kendilerini açıkça sergilemeseler de) hizmetkârlar, vakıflar ve başka hayır faaliyetleri aracılığıyla, avlularda toplanarak, dedikodu ve diğer araçlara başvurarak kamusal alanda tanınmalarını sağlamanın bir yolunu buluyorlardı. Aslında tam da bir kadının kendisini dış dünyadan gizleme becerisinin kendisi zenginlik ve prestiji akla getiriyordu. Dolayısıyla bir kadın ne kadar az görünür durumdaysa, büyük ihtimalle o kadar zenginlik ve güce sahipti.

Gelgelelim on sekizinci yüzyıldan önce Osmanlı'nın Müslüman kadınları, ister zengin ister fakir, ister kentli ister köylü olsunlar, mahremiyetlerini korumak için çalışmaktaydılar. On sekizinci yüzyılda özel/kamusal ayrımı, en azından İstanbul'da ve belli başlı diğer Osmanlı kentlerinde yıkılmaya başlamakla kalmadı, hem kadınlar hem de erkekler kıyafetleri ve kamusal alandaki tavırlarıyla

kendilerini diğerlerinden ayırt etmenin yollarını aramaya başladılar. Bu yeni keşfedilmiş bireyselliğin ifade alanını da on sekizinci yüzyıl kent yaşamını karakterize eden mesirelerde buldular. On yedinci yüzyılda hoşça vakit geçirilen toplum hayatının çerçevesini çizen kamusal alan kahvehanelerdi, buna karşılık on sekizinci yüzyılda kamuya yeni açılmış olan hasbahçeler ve diğer mekânlar da bunlar arasına katıldı ve bir ölçüde kahvehanelerin yerini aldı. Güvenli boş zaman faaliyetlerine büyük ilgi duymaya başlayan kentli orta sınıf, özellikle de kadınlar, sık sık parklara ve su kenarlarına gidip süslü kıyafetlerle kendilerini sergilemeye başladılar ve böylelikle kamusal alanda gitgide daha çok görünür hale geldiler.

İstanbul'da ve diğer kent merkezlerinde kamusal alanın tanımını değiştikçe Osmanlı'nın cemaat anlayışı da, özellikle payitahttan uzak vilayetlerde, zorlanmaya başladı. Örneğin Dina Khoury, 1770'lerden 1820'lere kadar olan dönemde, Arabistan'da ortaya çıkan ve sadece Osmanlı toplumunun teolojik temellerine meydan okumakla kalmayıp aynı zamanda ciddi bir siyasal tehdit haline gelen siyasal teolojik bir akımın (Vehhabiliğin) nasıl görüldüğünü ele almaktadır. Vehhabilerin güçlü bir aile olan Suudilerle ilişkisi bu ideolojiye siyasal ve çok kamusal bir boyut kazandırdı; ayrıca bu inancın savunucuları, kendi ideolojilerini Osmanlı'nın Araplarla meskûn diğer topraklarına ihraç ettikleri sırada bile, birçok Sünni Müslümanın İslam cemaatinden dışlanmasını savundular. Aksan, Hamadeh ve Eldem, kitapta aynı dönemi, değişen küresel koşullarda gerçekleşen bir dönüşüm için bir kuluçka makinesi olarak incelemektedirler.

Bunlar erken modern dönemden modern döneme geçişe işaret eden vakalardı. Her şeyden önce, Vehhabilikteki ve diğer doktrinlerdeki dışlayıcı retorik, sadece Osmanlı siyasetine karşı değil, siyasal ve toplumsal sistemleri Sünni Müslümanların yanı sıra "Ehl-i Kitap"ı da içine alan diğer geleneksel İslami devlet ve toplumlara karşı da modernist bir meydan okumayı temsil ediyordu. Gerçi millî devletlere mensup olanlar çoğu zaman kendilerini Vehhabiler gibi tanımlamazlar, ama yine de benzer bir dışlama süreci kimin

vatandaşlığa kabul edilip kimin edilmeyeceğine karar vermede kesinlikle hayati bir rol oynar. Başka bir deyişle, Vehhabiler ve diğerleri, İslam dünyasında genişletilmiş dışlayıcı kimlik kategorilerine giden yolu açmıştı. Ayrıca Vehhabilerin söylemsel olarak "kitlelere" hitap etmeleri, sadece mesajlarının popülerleştirilmesi ve basitleştirilmesini gerektirmekle kalmadı, Osmanlı ilahiyatçı- larını da onlara bu tarzda cevap vermek zorunda bıraktı. Sonuçta ilahiyat popülerleşti ve bu da gerek dinsel gerek dünyevi nitelikte çok sayıda siyasal ideolojinin ortaya çıkmasını kolaylaştırdı.

Gerek Osmanlı bahçe kültüründeki dönüşümler gerekse Vehhabi ayaklanması, İngiltere'nin, Fransa'nın ve diğer Avrupa devletlerinin ekonomik, siyasal ve kültürel etkilerinin bütün dünyaya yayılmaya başladığı küresel emperyalizm çağında gerçekleşti. Bu kitaptaki makaleler, Osmanlıların bu dönemde hem bu yenilikleri hem de bunları mümkün kılan askerî ve siyasal stratejileri ve yükümlülükleri kavradıkları gerçeğine açıklık getirmektedir. Örneğin Virginia Aksan, daha önce vezirler ve sultan veya yeniçerilerle ulema gibi iktidar odakları arasındaki bir mücadeleden başka bir şey olmayan isyanın, on sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde iç savaşa daha çok benzeyen bir hale gelerek nasıl anlam değiştirdiğini göstermektedir. Dönüşümü sağlayan bu gerilim, bahçelerde ve teolojik tartışmalarda kendini gösteren daha modern nitelikteki bir "kamuoyunu" siyasal alana yöneltmişti. Bunun en çarpıcı örneği 1808'de taşra eşrafının sultanı kabul etmeye mecbur bıraktığı iktidar paylaşımı anlaşması ve modern, zorunlu askerliğe dayalı bir ordu inşa etme yönündeki, büyük ölçüde sonuçsuz kalan girişimlerdi.

Bahçeler, meydan çeşmeleri, diğer kamusal mekânlar ve bu- raların müdavimleri, on sekizinci yüzyıl boyunca Avrupa'nın büyük kentlerinde yaygın olarak görülmekteydi. Dinin ve siyasetin popülerleşmesi de Avrupa altkıtasının diğer kısımlarında ortaya çıkmıştı. Aynı şekilde İngiltere, Fransa, Prusya ve diğer ülkelerdeki hükümetler çeşitli elitlerle işbirliğine girmekte ve zorunlu askerliğe dayanan ordular kurmaktaydı. Bütün bu eğilimler modernitenin bileşenleri olmalarına ve tamamlayıcı unsurlarını Avrupa'nın başka

yerlerinde de bulmalarına karşın, erken modern Osmanlı siyasetinin diğer Avrupa devlet ve toplumlarına birçok benzeme şekliinden yalnızca üçünü temsil etmektedirler. Osmanlı İmparatorluğu diğer Avrupa devletlerinden bariz bir şekilde farklıydı. Orta Asya'daki kökleri, dilinin Ural-Altay kökenli oluşu ve sahip olduğu İslami miras bu farklılığın en çarpıcı göstergeleridir. Yine de, bu kitabın gösterdiği gibi, erken modern Osmanlı dünyası Avrupa'nın geri kalanıyla pek çok şeyi paylaşmaktaydı. Akdeniz, deniz ve kara yoluyla kurulmuş olan ticari ilişkiler ağı, kıtanın dört bir yanında sürekli gidip gelen insanlar ve bu insanların dünyadaki rollerine ilişkin taşıdıkları benzer görüşler hep ortaktı.

Palmira Brummett'in inandırıcı bir şekilde ileri sürdüğü gibi, gerek Batı Avrupa gerek Osmanlı'daki erken dönem haritacılar bariz bir şekilde bu ortak dünyanın karakteristik özelliklerini açığa vururlar. Ayrıca onların haritaları bizimkinden dikkate değer ölçüde farklı bir dünya resmeder. Bu haritalarda sınırlar çoğu zaman düzgün bir şekilde belirtilmez. Mekân yeniden düzenlenmiştir ve tarihsel dönemler ve medeniyetler bugün bize mantıksız veya fantastik görünecek şekilde birleştirilmiş veya birbirlerinden ayrılmıştır. Yine de bu haritaları çizenleri, özensiz veya bilgisiz oldukları gerekçesiyle mahkûm etmek yanlış olacaktır. Tersine bu kişilerin hazırladığı haritalar çoğu zaman devlet politikasının bariz birer göstergesidirler, devlet ve toplumlar için belirgin bir meşruiyet sağlarlar ve dönemin mantığını tam olarak yansıtan bir anlayışı açığa vururlar. Örneğin Antik Yunan ile Roma'nın veya Kitab-ı Mukaddes'teki Filistin'le çağdaş dünyanın aynı haritada birleştirilmesi, devlet politikasına veya Osmanlı, Venedik veya Fransa gibi belli bir devletin varlığına haklılık kazandırma girişimine meşruiyet sağlayabilir. Bu arada, Avrasya dünyasında yaygın olarak rastlanan haritalardaki sınırların değişkenliği de her zaman belirsizliğin göstergesi değildir. Aslında bunlar ya başka bir siyasete karşı bir polemik biçimini ya da topraklarını genişletme yönündeki bir amaç ve arzuyu ifade eder. Bunlar (ve seyahatnamelerdeki benzer örüntüler sergileyen anlatımlar) bugün bize tuhaf

bir düşünme biçimi olarak görünebilirler, ancak o devirde, erken modern Hristiyan ve Müslüman Avrasya dünyasının bütünü tarafından paylaşılan ortak bir genel görüşü (*zeitgeist*) ifade ediyorlardı.

Kısacası haritalar, çoğu zaman, Osmanlı'yı ve diğer Avrupalı devletleri meşrulaştırmaya, onların politikalarını haklı göstermeye veya onlara genişleme ve toprak talebinde bulunma yolları önermeye hizmet ediyordu. Gerek bu yol gösterici prensipler, gerekse stratejinin oluşturulma ve hayata geçirilme şekli, bu devletler arasındaki başka bir benzerliği gözler önüne seriyordu. Gábor Ágoston ve Molly Greene, on altıncı yüzyılda Osmanlıların hem karada hem de denizde bir "Büyük (Grand) Strateji" geliştirmede nasıl Habsburglara katıldığını inandırıcı bir şekilde kanıtlamaktadır. Öyle görünüyor ki, Sultan Süleyman (1520-66) ve İmparator V. Charles dönemlerinde böyle bir stratejinin hayata geçirilmesi, bu iki Akdeniz imparatorluğunun birbirlerine ayna tutmalarını sağlamış ve Osmanlıların Avrupa siyaset ve ideoloji dünyasına girmesine hizmet etmiştir. Bu perspektif Osmanlıların ne kadar pragmatik olduklarını göstermekte, imparatorluğun diğer devletlere benzer şekilde davrandığını görmemizi sağlamakta ve bizi Osmanlı dünyasında rasyonel karar alma süreçlerini aramaya yöneltmektedir.

Osmanlıların gerek dinî inançları açısından gerekse kararlarını menfaatlerinden ziyade ideolojilerine dayandırmaları bakımından bağınaz oldukları düşüncesi sık rastlanan bir yanılgıdır. Ágoston aslında bu imparatorluğun, sağduyulu ve akla uygun tercihler yapmak için, en az Avrupa devletleri kadar etkili ve basiretli bir şekilde istihbarat topladığını ileri sürmektedir. Ülke içindeki istihbarat yeniçerilerin ve *çavuşların* (haberciler) kullanılmasıyla, malzemenin arşivlenmesiyle ve tahrirler aracılığıyla toplanmıştır. Uluslararası düzeyde ise istihbaratın kaynağı bağımlı ülkeler (örneğin Dubrovnik ve hatta Venedik ve Fransa), uç beyleri ve diğer idareciler, İstanbul'daki elçiler ve diğer Osmanlı kentlerindeki konsolosluklar ve casusluk şebekeleridir. Diğer Avrupa devletlerinin de bunlara benzer istihbarat toplama mekanizmaları vardı. Ne var ki bu mekanizmalara ek olarak Osmanlı toplumunun kendine özgü

yapısı, devlete Batı'daki Avrupalı rakipleri karşısında bir üstünlük sağlamıştır. Dinî yönden kendisine benzemeyen toplulukları ya toplumun kenarına süren ya da tamamen dışlayan daha homojen toplumların aksine, Osmanlılar kendi nüfuz sahalarındaki çeşitli toplulukların ticari ve kültürel diasporalarından siyasal ve ekonomik amaçlarla faydalanabilme avantajına sahipti. İmparatorluk topraklarında yaşayan geniş Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerinin Avrupa'nın çeşitli kentlerinde yaşayan akraba ve hemşehrileriyle güçlü bağları vardı. Osmanlılar sadece ihracat ve ithalatta bu cemaatlere dayanmakla kalmadılar; askerî, siyasal ve teknolojik istihbaratta da onlardan faydalandılar.

Diplomatik temsilciler devletlerin başka devletlerle iletişiminin en ileri hattını oluştururlar. Dolayısıyla diplomasi hem bir istihbarat kaynağıdır, hem de özellikle diğer devletlerden edinilmiş sağlam istihbarat bilgilerine dayanır. Erken modern Osmanlılarda da bu böyleydi. Daniel Goffman'ın ileri sürdüğü gibi, yaygın kanının aksine, Osmanlılar erken modern Avrupa diplomasisiyle enikonu meşgul olmakla kalmamışlar, bu sistemlerin yaratılmasına da bizzat katılmışlardır. Osmanlı'nın Doğu Akdeniz'deki sınırları geçirgen, tayin edilmesi zor ve belirsizdi. Molly Greene'in gösterdiği gibi, ticari (veya askerî veya korsanlara ait) bir gemi Doğu Akdeniz'de seyrederken ve hatta kendi kıyı şeridindeki limanlarda demirlerken, bu geminin kaptanı hangi devletin kendisi, yolcuları veya taşıdığı yük üzerinde ne tür bir hak iddia edeceğini asla kestiremezdi. Ayrıca Osmanlı'nın Güneydoğu Avrupa ve Doğu Akdeniz'de on beşinci ve on altıncı yüzyıllardaki hızlı yayılması devletlerle halklar arasındaki ilişkileri daha da belirsiz hale getirmişti (Haritalar ve seyahatnameler bu belirsizliği tam anlamıyla yansıtmaktadır). Osmanlılar ve diğer Avrupa devletlerinin birbirleriyle ilişkilerinde, daimi elçilik ve konsoloslukların kurulması, diplomatik dokümanlık ve kapitülasyon rejimi gibi yeni hak ve yükümlülükler getirmeleri işte bu ortam içinde gerçekleşti. Başka bir deyişle Osmanlı medeniyeti, Batılı anlatımlarda çoğu zaman yansıtıldığı gibi dinamik Avrupa devlet ve toplumlarına karşı pasif bir şekil-

de reaksiyon gösteren statik ve güçten düşmüş bir varlık değildi. Osmanlılar erken modern Avrupa dünyasına sadece katılmakla kalmayıp onun inşa edilmesine de katkı sağladılar. Aslında erken modern Osmanlı İmparatorluğu o kadar saldırgan ve yenilikçiydi ki, durağan ve uyuşuk görünen çoğu zaman Avrupa devletleriydi.

Modernitenin erken modern Osmanlı dünyasındaki köklerini açığa çıkartan bu tip keşifler ve Osmanlı devlet ve toplumunu diğer çağdaş Avrupalı devlet ve toplumlarla karşılaştırma çabaları, hiç kuşkusuz verimli ve öğreticidir. Yalnız, tarihçinin işi sadece geçmişten faydalanarak bugünü açıklamak değil, aynı zamanda belli bir zaman ve mekânı kendi şartları içinde kavramaktır. Başka bir deyişle sadece içinden modernliğin, emperyal olanın, ulusun ve bireyin köklerini ve ilk örneklerini çekip çıkarmak için Osmanlı geçmişine ulaşmak yeterli değildir. Dahası böyle yapıldığında, bu dünyanın belli yönleri aşırı vurgulanıp diğer yönleri görmezden gelindiği için, üzerinde çalışılan zaman ve mekâna olduğundan başka bir anlam verilmiş olur. İngiliz-Osmanlı ilişkileri bu çarpık değerlendirmelerin sonuçlarının çarpıcı bir örneğini sunmaktadır. İkinci Britanya İmparatorluğu döneminde doğrudan doğruya sergilenen İngilizlerin üstünlük duygusu, çoğu zaman tarih dışı bir yaklaşımla, erken modern dönem İngiliz-Osmanlı ilişkilerine uygulanmaktadır. Oysaki İngilizler aslında bu dönemde, çok büyük ölçüde, ricacı konumundaydılar. Osmanlı medeniyetinin tarihe karışmış unsurları, bugün bize tarihin enkazından başka bir şey olmayan önemsiz şeylermiş gibi görünebilir. Ne var ki onlar olmadan, söz konusu dönem ve mekân tarihsel olarak ayırt edici özelliğini yitirir.

Bu kitaptaki bölüm yazarları bu tip konulara duyarlılık göstermekte ve çeşitli yollardan bu sorunlara temas etmektedirler. Öncelikle her birinin anlatımlarını ve argümanlarını dayandırdıkları kaynaklarla (esas olarak Osmanlı kaynaklarıyla) oldukça içli dışlı bir ilişkisi vardır. Osmanlı tarihini anlamlandırmak için bu tip bir dayanak noktası can alıcı öneme sahiptir. Yine de bu, tarih ve edebiyat alanındaki bilimsel çalışmalarda gereğinden fazla yokluğu

hissedilen bir özelliktir. İtalyanların, İngilizlerin, Fransızların ve diğer Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmiş, onun hakkında çalışmalar yapmış ve kitaplar yazmış olmaları hem araştırma sahasını zenginleştirmiş, hem de bir handicap oluşturmuştur. Bu tip kaynaklar tarihçilerin ve edebiyat uzmanlarının Avrupa'nın Doğu'ya bakışı hakkında zengin araştırmalara girişmelerine imkân sağladıklarından aydınlatıcıdır. Buna karşılık, aynı araştırmacıların eserlerini çoğu zaman tamamen bu tip kaynaklara dayanarak yazmış olmalarından dolayı da sınırlayıcıdır. Bu durum dışsal bir tarihyazımı ve eleştiri literatürüne yol açmış, böylelikle Osmanlı dünyasıyla ilgili eserler sadece Osmanlı konusunda genellikle bilgisiz ve hatta Osmanlı'ya düşman yabancıların gözünden yazılmıştır. Sonuç olarak kalıplaşmış yargılar, haksız eleştiriler ve çarpık bir Osmanlı medeniyeti anlayışı çoğu zaman bu tip akademik çalışmaların bir parçası haline gelmiştir. Bu kitabın yazarları da kimi zaman aynı Batı kaynaklarına başvursalar da, her seferinde onları Osmanlılar tarafından üretilmiş diğer kaynaklarla dengelemeyi bilmişlerdir. Başka bir deyişle erken modern Osmanlı dünyasıyla her açıdan meşgul olan yazarlarımız imparatorluğu hem içeriden hem dışarıdan değerlendirebilme yeteneğine sahiptirler.

İkincisi, bu kitabın yazarları, erken modern Osmanlı Devleti ve toplumunun kendine özgü bir hikâyesi olduğunu ve bu hikâyede bir modernleşme arayışından, Avrupa ülkeleriyle karşılaştırmadan ve Batı'yla rekabetten çok daha fazla şey bulunduğunu kavramışlardır. Bu kitaptaki makaleler erken modern Osmanlı medeniyetinin karada ve denizde kendi sınırlarını ne kadar eksiksiz bir şekilde çizmiş olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu gerek egemenliği altındaki çeşitli halklarla ve etrafındaki dünyayla ilişkilerini gerekse diğer devlet ve medeniyetlerle müzakerelerini tarif etmek için özel söylemsel yapılardan faydalanmış ve belli sözcükler tercih etmiştir. Osmanlı'nın siyasi, askerî ve mali yapılarında girilen reformlar sadece dış tehdide verilen cevaplardan ibaret değildi; kendilerine özgü bir iç mantıkları ve işleyişleri vardı. Osmanlıların kendilerini tasavvur etme ve toplumlarını organize

etme biçimleri (ki bunu en bariz bir şekilde yazdıkları metinlerde görebiliriz) kendine özgüydü ve şaşırtıcı şekillerde gelişti. Örneğin Osmanlı hukuk sistemi, elbette ki İslami hukuka dayanıyordu, ama kendine özgü özellikler üstlendi ve kendini diğer İslami devletlerin sistemlerinden ayırdı.

Palmira Brummett'in ve Gábor Ágoston'un metinleri Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılı ve İslami sınır çizme metotlarıyla ilişkilendirmenin ne kadar yanlış olduğunu hemen ortaya çıkarmaktadır. Osmanlılar kendilerini ve sınırlarını farklı şekillerde tanımlıyorlardı ve bunların bir kısmı kendi buluşlarıydı. Tipik bir örnek olarak, Sultanın uzun unvanı sadece gözdağı vermeyi amaçlamakla kalmıyor, aynı zamanda Osmanlı sınırlarının ve devletin sınırlardan kurtulma arzusunda olduğu bölgelerin tanımlanmasına yardımcı oluyordu. Benzer bir şekilde, Osmanlı'nın denizlere (ve bilhassa Akdeniz'e) karşı tutumu da ne değişmez nitelikteydi, ne de sınır tanımaz bir serbestlik biçimindeydi. Daha ziyade çeşitli ve değişken bir tutum söz konusuydu ve bu tutum ticaret yollarına, deniz savaşı yöntemlerine ve ideolojiye dayanıyordu.

Bu kitaptaki makalelerin çoğu, Osmanlıların kullandığı çeşitli temel sözcük ve ifadeler konusunda titiz incelemeler içermekte ve bu yönden önemli bir hizmet sunmaktadır. Haddinden fazla ihmal edilmiş olan dilin kendine özgü kültürel özelliklerinin incelenmesi, Osmanlı dünyasında "tebaa" ve "yabancı" kavramlarının anlamlarının sorunsallaştırılmasına yardımcı olmaktadır. Bu incelemeler, aynı zamanda, İngilizceye yapılmış özensiz çevirilerin Osmanlı kurumlarını ve Osmanlı'nın yaşadığı dönüşümleri temelden çarpık bir şekilde yansıtan analizlere yol açabileceğini göstermektedir. Osmanlılarla yabancı devlet adamları ve tüccarlar arasındaki iletişimi kolaylaştırmak ve bunlar arasında tercümanlık yapmakla görevli olan Dragomanlar, öyle görülüyor ki, o devirdeki Fransız ve İngilizlerin Osmanlıların kullandıkları sözcükleri ne kadar yanlış anladıklarını, günümüzün pek çok bilim adamından çok daha derinlemesine fark etmişlerdir. Ciddi kafa karışıklıklarından ve yanlış anlamalardan kurtulmak için, Osmanlı dilini Osmanlı kültüründen seçip çıkarmaya dönük girişimlerde son derece dikkatli olunmalıdır.

Osmanlı dilini doğru bir şekilde kavrayamamış olmamız, Osmanlı medeniyetinin iç dinamiklerinin yeterince farkına varmamamızın önemli sebeplerinden biridir. Kimi zaman Osmanlı metinlerini okurken bazı yanlış anlamalar ortaya çıkmaktadır. *Nasihatnameler* bunun tipik bir örneğidir. Tarihçiler, esas olarak on altıncı yüzyılın sonları ve on yedinci yüzyılda kaleme alınmış olan bu etkili metinleri, doğrudan sultana hitaben kaleme alınmış dilekçeler, medeniyetlerin yükseliş ve düşüşüyle ilgili yorumlar ve Osmanlı gerilemesiyle ilgili keskin gözlemler olarak yorumlamışlardır. Bu metinler genellikle tarihçiler tarafından olduğu gibi kabul edilmekte, onları yapışöküme tabi tutmak veya üretildikleri medeniyet ve muhit içinde konumlandırmak yönünde herhangi bir çaba gösterilmemektedir. Buna karşın, Douglas Howard'ın bu kaynaklarla ilgili detaylı incelemesi, bu metinlerin hitap ettiği kesimlerin ve mesele ettikleri konuların çeşitli olduğunu ve nasihatnamelerin yeni bir edebiyat tarzı yarattığını açığa vurmaktadır. Nasihatname yazarlarının çetrefilli ve kasıtlı olarak aldatıcı bir üslubu vardır. Bu tarz, sultanla doğrudan temasın zorlaşması ve onunla kurulacak ilişkilerde yazılı metnin daha da önem kazanmasıyla birlikte gelişmiştir ve hitap ettiği kesim gitgide sultanlardan çok onları temsil eden devlet bürokrasisi olmuştur. Nasihatname yazarları, iktidar yetkisi ve Osmanlı Devleti'nin ne olup ne olması gerektiğine dair bir tanım peşinde olduklarından "kâhince" bir ifadeye sahiptirler.

Sonuçta nasihatnameler bir boşlukta ortaya çıkmadı. Onların biçimini, özünü ve okuyucularını Osmanlı siyaseti ve toplumu şekillendirdi. Bu, diğer Osmanlı metinleri için de geçerlidir. Örneğin erken modern Osmanlı Devleti, on altıncı yüzyılın ortalarından başlayarak, Osmanlı Devleti ve hanedanı hakkında resmî tarihler yazılmasını istemiş ve bunları yazacak olan tarihçilere maddi ve manevi olarak destek vermiştir. Bu metinler, tarihçiler tarafından çoğu zaman Osmanlı tarihinin güvenilir kaynakları olarak kabul edilmektedir. Buna karşın, Baki Tezcan'ın makalesi, bu tarihlerin, aslında Osmanlıların bütünü ve hatta kimi zaman bizzat padişah

tarafından bile benimsenmeyen, özel niyetleri yansıtan metinler olduğunu göstermektedir. Nitekim on altıncı yüzyılın sonu ve on yedinci yüzyılda Osmanlı elitinin birçoğunun, özellikle hanedanın Osmanlı tarihiyle ilgili görüşüne katılmadıkları için, padişahın yazdırdığı bu resmî tarihleri önemsemedikleri görülmektedir. Resmî tarihyazımının yaygınlaşmakla kalmayıp Osmanlıların kendi geçmişlerine ilişkin tasavvurları üzerinde de özel bir denetim kurmaya başlaması, ancak diğer önde gelen ailelerin Osmanlı siyasetinin kontrolünü imparatorluk ailesinin elinden alma mücadelesine girişmeye başladıkları on yedinci yüzyıl sonlarında gerçekleşmiştir. Bu kitaptaki makaleler, bu kaynakları ve diğer Osmanlı metinlerini yanlış okumaktan ve Osmanlı Devleti ve toplumunu yanlış kurgulamaktan kurtulmamıza yardımcı olmaktadır.

Gerek nasihatnâmeler gerekse Osmanlı tarihleri; Osmanlı yaşamı, tarihi ve kurumlarının *bilinçli* birer takdimidir. Bununla birlikte imparatorluk başka amaçlarla kaleme alınmış belgeler de üretmiştir. İnsanları, toprağı ve serveti ölçmeye yarayan tahrirler; okuyucuyu belli bir inançlar setine inandırmayı amaçlayan dinsel polemikler; devlet politikasının yürürlüğe konması için kaleme alınan padişah fermanları ve kadıların verdiği hükümleri yansıtan şer’i mahkeme kayıtları bunlara örnektir. Ne var ki, Osmanlıların niye *nasihatnâmeler* kaleme aldığını ve hanedan tarihleri yazdığını araştırmak için harcanan zaman, yukarıda sözü edilen diğer yazılı belgelerin Osmanlılar için ne ifade ettiğini keşfetmek için harcanmamıştır.

Mahkeme kayıtları Osmanlı dünyası konusunda en önemli kaynaklarımızdan birini oluşturur. Şer’i mahkemeler uzun yıllardır Müslüman devletlerin önemli bir unsuru olagelmıştır. Buna karşın, Najwa Al-Qattan’ın ısrarla belirttiğı gibi, Osmanlıların kendilerinden önceki Müslüman devletlerin hukuk sistemlerini gözü kapalı kabul ettiklerini düşünmek yanlıştır. Osmanlılar, en azından üç temel açıdan, bu sistemi kendi imparatorluklarının ihtiyaçlarına uyarladılar. Birincisi; kadıların devlet memurlarına dönüştürerek mahalli nüfuz sağlama imkânlarının çoğunu ellerinden aldılar ve böylelikle İslami hukukun devletin alanı içinde düzenlenmesini

sağladılar. İkincisi; şer'i hukuku "bölgelleştirdiler", başka bir deyişle devlet, şer'i hukukun alanını Müslümanlar kadar gayrimüslümleri de kapsayacak şekilde genişletirken bile, özel olarak Osmanlı topraklarına odaklanacak şekilde daralttı. Bu yenilik, bağlanan dinin daha az önemli hale geldiği hukuki bir alan yarattı (Bu alan, yani kadı mahkemesi, farklı cinsel ve dinsel kimliklere sahip bireylerin karşılıklı iletişime girdiği bir yer olması yönünden aynı zamanda bir kamusal alandı). Üçüncüsü; bu mahkemeler kadınların verdiği hükümleri muhafaza etmeye başladı ve bu durum hem bu yetkililerin otoritesini genişletti, hem de mahkemelerin kendi tarihsel hafızalarının oluşmasını sağladı; örneğin bir kadı bir olay hakkında hüküm verirken artık kendinden önceki kadınların kararlarına gönderme yapabiliyordu.

Bir medeniyetin dilini, sosyal yapısını, siyasal kurumlarını ve tasavvurlarını kavramak onu anlamlandırmamıza yardım eder. Nitekim bunları bilmezsek, büyük ihtimalle o dünyayı yanlış yorumlarız. Ona ölçüsüz övgüler düzebiliriz. Zamansal ve mekânsal olarak bu dünyanın dışında konumlanmış olanlarımız, büyük ihtimalle, bu dünyanın içindeki bireylerin eylemlerinde cehalet, ahlaksızlık, sapkınlık ve buna benzer kötülükler bulacaktır, buna karşın gerçekte bu kişilerin davranışları tam tersine dürüst veya hayranlık uyandırıcı olabilir. Bu tip yanlış anlamalar sadece bu medeniyet hakkındaki değerlendirmelerimizi etkilemekle kalmaz, bu medeniyetin diğer dünyalarla ilişkisini de yanlış kavramamıza yol açabilir. Örneğin Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki gelişmelerden habersiz olduğu yönündeki yaygın inanış, Osmanlıların Avrupa konusundaki bilgisizliğinden ziyade bizim Osmanlılar konusundaki cehaletimizin sonucudur.

Osmanlı İmparatorluğu çoğu insan için birçok farklı anlam ifade etmiştir. Bazılarına göre Osmanlı, bilhassa Batı'yla keskin karşıtlık içinde olan Doğu'yu simgeler. Bazılarınaysa tek tanrılı dinler arasındaki savaşı çağırıştırır. Yahudiler, Protestanlar, Katolikler ve Sünni Müslümanlar gibi dinî topluluklar için bir sığınak olarak da görülür; Hristiyanlara, Ermenilere, Rumlara ve Şii Müslümanlara